SANAT YAZILARI – MAYIS 2026 – SAYI 54
SAYFA 309-328 – *ARAŞTIRMA MAKALESİ*
e-ISSN: 2458-8903

Open Access | Açık Erişim
Başvuru | *Application*: 29.07.2025
Kabul | *Acceptance*: 28.05.2026
DOI: https://doi.org/10.61742/sanatyazilari.1753363

MEKÂNSAL TRAVMA: SESSİZLİK, BOŞLUK VE HAFIZA ÜZERİNDEN BİR MİMARLIK OKUMASI[1]

Yahya MELİKOĞLU [a]

[a] Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Şanlıurfa/Türkiye,
y.melikoglu@harran.edu.tr | https://ror.org/057qfs197

Öz: Mekân, fiziksel bir arka planın ötesinde; insan deneyimlerinin, duyguların ve kolektif hafızanın taşıyıcısıdır. Bu çalışmanın amacı, mekânsal travmaların mimarlık yoluyla nasıl temsil edildiğini; sessizlik, boşluk ve hafıza kavramları üzerinden nasıl anlam kazandığını incelemektir. Çalışma, farklı coğrafyalardan seçilen örnekler aracılığıyla dört temel travma tipolojisini (fiziksel yıkım, toplumsal-kültürel travma, politik-ideolojik müdahale ve işlevsel boşalma) mekânsal temsilleri üzerinden değerlendirmeyi kapsamaktadır. Nitel yöntemle yürütülen araştırmada, kavramsal analiz ve örnek olay incelemesi bir arada kullanılmıştır. Kavramsal kodlama, bağlamsal okuma ve karşılaştırmalı eşleştirme aşamalarıyla çözümleme yapılmıştır. Araştırma bulguları, mimarlığın yalın bir fiziksel müdahale eşiğini aştığını; travmaya tanıklık eden, hafızayı yeniden üreten ve sessizliği bir temsil stratejisine dönüştüren sembolik bir araç olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: Mekânsal Travma, Mimari Temsil, Hafıza, Sessizlik, Boşluk.

SPATIAL TRAUMA: A READING OF ARCHITECTURE THROUGH SILENCE, VOID AND MEMORY

Abstract: *Space is more than merely a physical background; it is the carrier of human experiences, emotions and collective memory. This study aims to examine how spatial traumas are represented through architecture and how they gain meaning through the concepts of silence, void and memory. The study includes the evaluation of four basic trauma typologies (physical destruction, socio-cultural trauma, political-ideological intervention and functional vacancy) through their spatial representations through examples selected from different geographical contexts. In this qualitative study, conceptual analysis and case study methods were employed in combination. The analysis was conducted through the stages of conceptual coding, contextual reading, and comparative matching. The research findings reveal that architecture transcends the threshold of simple physical intervention; it becomes a symbolic tool that witnesses trauma, reconstructs memory, and transforms silence into a representational strategy.*

Keywords: *Spatial Trauma, Architectural Representation, Memory, Silence, Void.*

[1] Makalede Araştırma ve Yayın Etiği'ne uyulmuştur.

This work is licensed under Creative Commons Attributions-NonCommercial 4.0 International License.
Corresponding author / Sorumlu Yazar: Yahya MELİKOĞLU – y.melikoglu@harran.edu.tr
Citation / Atıf: Melikoğlu, Y., (2026), MEKÂNSAL TRAVMA: SESSİZLİK, BOŞLUK VE HAFIZA ÜZERİNDEN BİR MİMARLIK OKUMASI, *Sanat Yazıları, 54,* 309-328.
https://doi.org/10.61742/sanatyazilari.1753363

SANAT YAZILARI – MAYIS 2026 – SAYI 54
SAYFA 309-328 – *ARAŞTIRMA MAKALESİ*
e-ISSN: 2458-8903

Open Access | Açık Erişim
Başvuru | *Application*: 29.07.2025
Kabul | *Acceptance*: 28.05.2026
DOI: https://doi.org/10.61742/sanatyazilari.1753363

EXTENDED ABSTRACT

This study aims to examine the reflections of the concept of trauma within the context of architecture and space through the concepts of silence, void, and memory. Although trauma is most often addressed within the frameworks of psychology and social memory studies, the traces left by traumatic events in the physical environment transform space into an active carrier of trauma. In this context, the study aims to determine how traumatic processes are represented in architectural space, through which spatial indicators they become visible, and how different forms of trauma develop shared or divergent representational strategies.

The study was conducted using a combination of conceptual analysis and case study methods within a qualitative research framework. In this study, traumatic spaces are classified into four main categories according to the source of the dominant trauma and its architectural representation: spatial trauma resulting from physical destruction; spatial trauma of socio-cultural; spatial trauma stemming from political and ideological intervention; and spatial trauma resulting from functional silence and abandonment. In this context, the study examined Hiroshima Peace Memorial Park, Ground Zero, Diyarbakır's Old City, District Six, the Tuol Sleng Genocide Museum, Sulukule, the Palast der Republik, Detroit, Pripyat, and urban centres that were vacated during the COVID-19 pandemic. The analytical process consisted of conceptual coding, contextual reading, and comparative matching.

The theoretical framework of this study is based on Halbwachs's approach to collective memory, Nora's concept of memory spaces, Caruth and LaCapra's theories of trauma, Sontag's approach to ethical silence, and the discussions by Lefebvre, Said, Bhabha, and Batuman regarding the relationship between space and power. In this context, silence is treated as a spatial condition in which representation is suspended, non-intervention becomes visible, and traumatic memory is produced indirectly. Similarly, the concept of emptiness is evaluated as a representational space where loss, discontinuity of memory, and social rupture become visible.

The findings reveal that traumatic sites can generate common representational strategies across different historical, cultural, and geographical contexts. In the cases of Hiroshima and Ground Zero, which fall under the category of physical destruction, the traces of trauma have been deliberately preserved. Spatial void has been utilized to foster remembrance and collective confrontation with the past. In contrast, in the case of Diyarbakır's Old City, the reconstruction process has produced an intervention that does not sustain the past's multilayered memory but rather recodes it. In examples of socio-cultural trauma, strategies of void, non-intervention, and direct representation have come to the fore. While the vacant spaces in District Six have become silent carriers of memory, the preservation of traumatic traces at Tuol Sleng Genocide Museum has created a strategy of representation that generates direct testimony. In examples based on political and ideological intervention, the ideological rewriting of space is particularly noteworthy. While the dissolution of spatial patterns that embody the practices of daily life in Sulukule disrupts cultural continuity, in the case of the Palast der Republik, the ideological traces of the past have been completely erased, giving way to a new historical representation. The cases of Detroit, Pripyat, and COVID-19, which fall under the category of functional silence and abandonment, demonstrate that trauma can be produced even without direct physical destruction. In these examples, silence manifests itself through loss of use, abandonment, functional emptiness, and the withdrawal of public life.

The study reveals that architecture is not merely a technical field of production that shapes the physical environment; it is also a political and cultural medium of representation that renders trauma visible and either reproduces or suppresses memory. Furthermore, the study demonstrates that, from the perspective of architectural representation, the concepts of silence and void are not merely conditions of absence; they can generate powerful narratives and strategies of confrontation. The typological framework developed offers a distinctive contribution by making visible the common and distinct spatial indicators of different forms of trauma. Furthermore, the findings suggest that traumatic spaces often constitute permeable structures where physical, cultural, and political layers intertwine. Therefore, the study emphasizes the need to evaluate the phenomenon of spatial trauma through an interdisciplinary and multilayered approach.

This work is licensed under Creative Commons Attributions-NonCommercial 4.0 International License.
Corresponding author / Sorumlu Yazar: Yahya MELİKOĞLU – y.melikoglu@harran.edu.tr
Citation / Atıf: Melikoğlu, Y., (2026), MEKÂNSAL TRAVMA: SESSİZLİK, BOŞLUK VE HAFIZA ÜZERİNDEN BİR MİMARLIK OKUMASI, *Sanat Yazıları, 54,* 309-328.
https://doi.org/10.61742/sanatyazilari.1753363

1. Giriş

Travma, bireysel ve toplumsal ölçekte derin kırılmalar yaratan, hafıza, kimlik ve deneyim üzerinde kalıcı etkiler bırakan çok katmanlı bir olgudur (LaCapra, 1939). Yaşanan kırılmaların izdüşümü, her zaman somut bir zeminle, yani yaşandığı ve hatırlandığı bir "yer" ile mekânsal bir bağlam üretir. Fakat travma ile mekân arasındaki ilişki, bireyin travmatik deneyimlerinin yaşandığı mimari arka plan ile sınırlı değildir. Bizzat mekânın kendi fiziksel varlığının yok olması, parçalanması, işlevsizleşmesi ve kimliğini kaybetmesi ile ortaya çıkan müstakil bir "mekânsal travma" gerçekliği söz konusudur. Bu boyutuyla mekân, kendi yaşanmışlığı üzerinden travmatik anlatıyı bizzat inşa eden aktif bir alanına dönüşmektedir (Pallasmaa, 2014).

Travmanın mekânsal yansımaları, genel olarak travmayı oluşturan spesifik bir olay ve tekil vakalar üzerinden ele alınmaktadır. Savaş sonrası yıkım alanları, afet bölgeleri, anıt mekânları, soykırım müzeleri, zorunlu göç bölgeleri, terk edilmiş kentler, kentsel dönüşüm süreçleri, kültürel mirası koruma çalışmaları veya politik müdahale alanları birbirinden bağımsız çalışma alanlarına dönüşmektedir. Ayrıca travma-mekân ilişkisi, farklı disiplinlerin kendi terminolojileri etrafında şekillenen parçalı bir kuramsal zemine sahiptir. Hafıza çalışmaları, travmatik mekânları belleğin mekânsallaşması üzerinden tartışırken, fenomenolojik yaklaşımlar daha çok mekânın deneyimsel ve duyusal boyutuna odaklanmaktadır. Temsil kuramları ve politik mekân çalışmalarının ise; travmanın biçimsel ifadesine ve iktidarın hafıza ve mekân üzerindeki dönüştürücü etkilerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum; travma olgusunun, mekânsal kırılma biçimleri ve temsil stratejileri üzerindeki etkilerinin bütüncül bir çerçevede değerlendirilmesi problemini beraberinde getirmektedir.

Bu çalışma, travmanın mimari mekânda ürettiği kırılma biçimlerini ve temsil stratejilerini bütüncül bir yaklaşımla ve karşılaştırmalı bir çerçevede incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında travmatik mekânlar; baskın travma kaynağı, mekânsal kırılma karakteri ve temsil biçimleri doğrultusunda tipolojik olarak sınıflandırılmıştır. Çalışmada fiziksel yıkım, toplumsal ve kültürel kırılma, politik müdahale ile işlevsel boşalma süreçlerinin mimari mekânda nasıl temsil üretildiği; sessizlik, boşluk ve hafıza kavramları üzerinden tartışılmaktadır. Bu doğrultuda farklı coğrafi, tarihsel ve politik bağlamlardan seçilen örnekler karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Travmanın mimari mekânda ürettiği ortak temsil biçimleri ve mekânsal göstergeler ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda bir sonraki bölümde, araştırmanın kavramsal altyapısını oluşturan sessizlik, boşluk ve hafıza ilişkileri kuramsal çerçeve üzerinden ele alınmaktadır.

2. Kuramsal Çerçeve

Travma kavramı, temelde psikoloji, psikanaliz ve travma çalışmaları literatürü içerisinde gelişmiştir. Zamanla toplumsal hafıza, kültürel süreklilik ve fiziksel çevreyle ilişkisi üzerinden mimarlık ve kent çalışmalarının da tartışma alanına dahil olmuştur. Bu bölümde, travma-mekân ilişkisine yönelik farklı yaklaşımların ve sessizlik, boşluk ve hafıza kavramlarının çalışmanın temel kuramsal çerçevesi ile nasıl ilişkilendiği ele alınmaktadır.

Travma, kolektif yaşamı etkileyen, toplulukların ortak belleğinde derin izler bırakan çok katmanlı bir olgudur (Hirschberger, 2018, s.1). Bu türden travmalar, genel olarak fiziksel çevreye de yansımakta ve mimari/kentsel mekânlar üzerinden okunabilir hâle gelmektedirler (Hussein vd., 2020, s2-4). Özellikle savaş, zorunlu göç, kültürel silinme, politik müdahale ve mekânsal dışlama gibi süreçlerin fiziksel çevrede bıraktığı izler, travma kavramının mimarlık ve kent çalışmaları içerisinde tartışılmasına zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamıyla travma, psikolojik bir kırılmanın ötesine geçerek mimari, toplumsal ve kültürel boyutlarıyla çözümlenmesi gereken bir hafıza ve temsil sorunsalına dönüşmektedir.

Hafıza kavramı, travmatik mekânların anlaşılmasında temel kuramsal eksenlerden birini oluşturmaktadır. Halbwachs'ın (1992) kolektif hafıza kuramına göre bireyler geçmişi yalnızca kişisel deneyimleriyle değil, sosyal

çerçeveler aracılığıyla hatırlamaktadır (Orianne ve Eustache, 2023, s.3). Bu çerçeveler içerisinde mekân, belleğin sürekliliğini sağlayan temel taşıyıcılardan biri olarak değerlendirilmektedir. Yıkılan, terk edilen veya dönüştürülen alanlar hafıza temelli kırılmalar üretmektedir. Bu nedenle travmatik mekânlar; hatırlamanın, unutmanın ve yeniden temsilin üretildiği aktif hafıza alanları hâline gelmektedir. Nora'nın (1989) "hafıza mekânları" yaklaşımı da belirli mekânsal odakların toplumsal belleğin taşıyıcısı hâline geldiğini ortaya koymaktadır. Özellikle savaş, zorunlu göç, kültürel silinme ve politik müdahale süreçlerinde mekân; aidiyet kaybının, hafıza süreksizliğinin ve toplumsal kırılmaların görünürleştiği temel yüzeylerden birini temsil etmektedir.

Travmatik hafızanın mekânda görünür hâle gelme biçimlerinden biri de "sessizliktir". Cathy Caruth (1996), travmanın doğrudan temsil edilemeyen bir yapıya sahip olduğunu, bunun yerine imgeler, tekrarlar ve dolaylı göstergeler aracılığıyla görünür hâle geldiğini belirtmektedir. LaCapra (1939, s.43-45) ise, travmanın temsil edilme biçimleri üzerinden yeniden üretilen bir süreç olduğunu vurgulamaktadır. Bu yaklaşımlar doğrultusunda travmatik mekânlarda ortaya çıkan sessizlik, müdahalesizlik, terk edilmişlik ve etik geri çekilme durumları; travmanın temsil biçimleri olarak değerlendirilmektedir. Özellikle korunmuş yıkım izleri, müdahalesiz bırakılmış yüzeyler veya doğrudan sergilenen travmatik kalıntılar; temsilin geri çekildiği fakat tanıklığın sürdürüldüğü mekânsal stratejiler olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Susan Sontag (2003), travmatik geçmişe sahip mekânlarda sessizliğin etik bir geri çekilme biçimi olarak işleyebileceğini de belirtmektedir. Bu yaklaşımın çarpıcı örneklerinden biri John Cage'in 4'33 performansı olarak ön plana çıkmaktadır. Cage (1961), sessizliği pasif bir eksikliğin aksine "farkındalık ve deneyim üreten" bir durum olduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda sessizlik, çalışma kapsamında temsilin sınırlarıyla ilişkili mekânsal bir durum olarak ele alınmaktadır.

Sessizlik ile doğrudan ilişkili diğer bir kavram da boşluktur. Travmatik mekânlarda boşluk, çoğu zaman fiziksel eksikliğin ötesinde temsil edilemeyen kaybın görünür hâle geldiği mekânsal bir anlatı biçimine dönüşmektedir. Japon düşüncesindeki "Ma" kavramı, boşluğu; anlamın, duraksamanın ve sessizliğin üretildiği bir mekânsal durum olarak yorumlamaktadır (Isozaki, 2006, s.81). Mimarlıkta bu yaklaşım, Zen Budist yapılardan modern mimarlığa kadar farklı örneklerde karşılık bulmaktadır. Mies van der Rohe'nin "az çoktur" yaklaşımı veya Louis Kahn'ın ışık ve boşluk ilişkisi üzerinden geliştirdiği mekânsal kurgu, boşluğun yoğunlaşmış bir temsil alanı olarak değerlendirildiğini göstermektedir (Schulze, 1985, s.270; Liu vd., 2025). Bu doğrultuda fiziksel yokluk, yıkım izi, işlev kaybı ve anıtsal boşalma durumları boşluk kavramının temsili göstergeleri olarak ele alınmaktadır.

Travmatik mekânların üretimi ve temsili; iktidar-mekânsal kuramları ile de ilişkilenmektedir. Lefebvre'in (2014) mekânın toplumsal üretimine ilişkin yaklaşımı ile Said (1994) ve Bhabha'nın (1994) postkolonyal tartışmaları, mekânın iktidar ilişkileri aracılığıyla yeniden biçimlendirilen politik bir temsil alanı olduğuna dikkat çekmeketedir. Bu bağlamda travmatik müdahalelerin, fiziksel tahribatın yanı sıra kültürel silinme, aidiyet kaybı ve toplumsal hafızanın yeniden kurgulanması gibi sonuçlar da üretebileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca Türkiye'deki eleştirel mimarlık ve kentsel bellek tartışmaları da benzer şekilde iktidar-mekân ilişkisinin üretim ve temsil süreçlerine etkilerini ele alınmaktadır. Batuman (2018), politik iktidarın mekân üretimi aracılığıyla kolektif hafızayı yeniden biçimlendirdiğini ve mimari temsilin ideolojik bir araç olarak işlediğini belirtmektedir. Tanyeli (2017) ise kentsel belleğin; korunmuş fiziksel izler, gündelik yaşam pratikleri, mekânsal süreklilikler ve kayıplar üzerinden üretildiğini vurgulamaktadır.

İncelenen kuramsal yaklaşımlar, travmatik mekânların hafıza, temsil, aidiyet ve iktidar ilişkilerinin mekânsal olarak yeniden üretildiği çok katmanlı yapılar olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma kapsamında ele alınan travmatik mekanlar; sessizlik, boşluk ve hafıza temel kavramları özelinde belirgin hale getirilen alt göstergeler üzerinden ele alınacaktır.

3. Yöntem

Bu çalışma, mimarlık disiplini çerçevesinde mekânsal travma olgusunu kuramsal bir tipoloji aracılığıyla incelemeyi amaçlayan, nitel bir araştırmadır. Araştırma bulguları, kavramsal analiz ve örnek olay incelemesi (case study) yöntemleri bir arada kullanılarak ele alınmıştır. Çalışma, travmatik olayların ardından oluşan mimari temsillerin nasıl üretildiği, sessizlik, boşluk, hafıza gibi kavramların biçimsel ve toplumsal anlamlarının nasıl inşa edildiği sorularına odaklanmaktadır. Çalışmanın özgün çıktılarında biri olan travma kategorilerinin tanımlanması, baskın mekânsal travmanın kaynağına ve mimari temsil biçimi esas alınarak iki bağlamda belirlenmiştir:

- Baskın Travmanın Kaynağı: Travmanın, savaş, doğal afet, zorunlu göç, asimilasyon, kolonyal baskı ya da kentsel dönüşüm gibi farklı bağlamlara sahip fiziksel, toplumsal ve politik süreçlerden kaynaklanabileceği kabul edilmiştir. Bu doğrultuda fiziksel, toplumsal-kültürel ve politik-ideolojik nitelikli travmalar ayrı kategoriler altında sınıflandırılmıştır.
- Mimari Temsil Biçimi: Travmatik süreçlerin mimari mekânda farklı temsil biçimleri üretebildiği kabul edilmiştir. Travmanın biçimsel varoluşu genel olarak fiziksel yıkım, mekânsal süreksizlik veya temsil müdahaleleri üzerinden görünür hâle gelmektedir. Fakat bazı durumlarda terk edilme ve mekânsal boşalma gibi nedenler kendi travmatik temsil dilini üretmektedir. Bu doğrultuda işlevsel sürekliliğin kesintiye uğradığı durumlar ayrı bir travma kategorisi olarak değerlendirilmiştir.

Bu iki ölçüt temel alınarak, mekânsal travmalar ayırt edici özellikleri ve baskın temsil biçimleri doğrultusunda sınırlandırılarak dört ayrı kategoride sınıflandırılmıştır:

- Fiziksel Yıkım Kaynaklı Mekânsal Travma: Doğrudan maddi tahribata neden olan savaş, afet ve kitlesel yıkım süreçleri.
- Toplumsal ve Kültürel Kökenli Mekânsal Travma: Zorunlu göç, yerinden edilme, kültürel silinme ve toplumsal dışlanma gibi toplumsal aidiyeti zayıflatan/koparan süreçler.
- Politik ve İdeolojik Müdahale Temelli Mekânsal Travma: Politik iktidarın mekâna doğrudan müdahale ettiği rejim değişimleri, ideolojik yeniden üretim süreçleri ve hafızanın politik olarak yeniden biçimlendirilmesiyle ilişkili durumlar.
- İşlevsel Sessizlik ve Boşalma Kaynaklı Mekânsal Travma: Ekonomik çöküş, terk edilme, teknolojik felaketler veya kamusal yaşamın kesintiye uğraması sonucunda ortaya çıkan kullanım kaybı ve mekânsal boşalma durumlar.

Mekânsal travma olgusu, belirli tipolojik kategoriler altında sınıflandırılmış olsa da travmatik süreçlerin çoğu zaman fiziksel, toplumsal, kültürel ve politik katmanların iç içe geçtiği çok boyutlu yapılar üretebildiği kabul edilmiştir. Bu nedenle oluşturulan tipolojik çerçeve, kesin ve geçirimsiz sınırlar tanımlamaktan çok, örneklerde baskın olarak görünür hâle gelen travma karakterlerini ayırt etmeye yönelik analitik bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir. Örnek incelemeleri sürecinde de bu çok katmanlı yapı dikkate alınmıştır.

Örneklem seçiminde, travmanın mekânda gözlemlenebilir fiziksel veya işlevsel izler bırakması, kolektif hafıza ile ilişki kurması, mimari veya kentsel ölçekte temsil üretmesi ve farklı coğrafi, tarihsel ve politik bağlamları temsil etmesi temel ölçütler olarak dikkate alınmıştır (Görsel 1). Bu bağlamda;

- Hiroşima Barış Parkı, Ground Zero ve Diyarbakır Suriçi örnekleri (fiziksel yıkım kaynaklı travma); doğrudan maddi tahribatın mekânsal hafıza ve anıtsal temsil üzerinden yeniden üretilmesini görünür kılmaları,
- District Six ve Tuol Sleng Soykırım Müzesi örnekleri (toplumsal ve kültürel kökenli travma); yerinden edilme, kültürel süreksizlik ve kolektif hafıza kaybının mekânsal etkilerini temsil etmeleri,

- Sulukule ve Palast der Republik örnekleri (politik ve ideolojik müdahale temelli travma kategorisinde); politik iktidarın hafızayı yeniden biçimlendirme ve mekânsal temsili dönüştürme süreçlerini görünür kılmaları,
- Detroit, Pripyat ve COVID-19 sürecinde boşalan kent merkezleri (işlevsel sessizlik ve boşalma kaynaklı travma); kullanım kaybı, terk edilme ve kamusal yaşamın geri çekilmesi sonucunda ortaya çıkan mekânsal boşalma biçimlerini temsil etmeleri

nedeniyle incelemeye dahil edilmiştir. COVID-19 sürecinde ortaya çıkan mekânsal boşalma diğer örneklerden farklı olarak geçici bir nitelik taşısa da kamusal mekân deneyimi ve kolektif hafıza üzerinde bıraktığı kalıcı etkiler bağlamlarıyla özelleştirilerek ele alınmıştır.

Baskın Travma Tipolojisi	Kapsamı ve Sınırları	Vaka
Fiziksel Yıkım Kaynaklı	Savaş, afet ve kitlesel yıkım kaynaklı fiziksel tahribat süreçleri	Hiroşima Barış Parkı
		Ground Zero
		Diyarbakır Suriçi
Toplumsal ve Kültürel Kökenli	Zorunlu göç, yerinden edilme, kültürel silinme ve aidiyet kaybı süreçleri	District Six
		Toul Sleng Soykırım Müzesi
Politik ve İdeolojik Müdahale Temelli	Politik müdahale, ideolojik yeniden üretim ve hafızanın yeniden biçimlendirilmesi	Sulukule
		Palast der Republik
İşlevsel Sessizlik ve Boşalma Kaynaklı	Ekonomik çöküş, kullanım kaybı, terk edilme ve mekânsal boşalma süreçleri	Detroit
		Pripyat
		Covid 19

Görsel 1. Mekânsal Travma Tipolojileri, Kapsamı ve İncelenen Örnekler (Vaka)

Analiz süreci; kavramsal kodlama, bağlamsal okuma ve karşılaştırmalı eşleştirme olmak üzere üç aşamada yürütülmüştür. İlk aşamada, kuramsal çerçevede temellendirilen sessizlik, boşluk ve hafıza kavramları; travmatik süreçlerin mimari mekânda hangi temsil biçimleri üzerinden görünür hâle geldiğini inceleyebilmek amacıyla temel analiz eksenleri olarak kullanılmıştır. Analiz sürecinde kullanılan alt göstergeler de kuramsal çerçevede temellendirilen; travma kuramı, kolektif hafıza çalışmaları ve mimari temsil literatüründe öne çıkan mekânsal kırılma biçimleri dikkate alınarak belirlenmiştir. Çalışmanın asıl çıktıları olan ve vaka incelemeleri sonucunda üretilen kavramlar ise, sonuç bölümünde kodlanarak tablolaştırılmış.

Bağlamsal okuma aşamasında her örnek kendi tarihsel, kültürel ve politik bağlamı içinde değerlendirilmiştir. Travmanın ortaya çıktığı toplumsal ve politik koşullara da odaklanarak aynı tipoloji içinde yer alan örneklerin farklı bağlamlarda nasıl farklı temsil biçimleri üretebildiği görünür kılınmıştır. Bu nedenle travmanın ortaya çıkış nedeni, mekânın geçirdiği dönüşüm, mimari müdahalenin niteliği ve kolektif hafıza ile kurulan ilişki birlikte ele alınmıştır. Araştırma kapsamında kullanılan görsel materyaller ise; yıkım izlerinin görünürlüğü, boşlukların mekânsal örgütlenmesi, kullanım kaybı, terk edilmişlik, anıtsal düzenleme ve hafıza üretimi gibi unsurların okunması amacıyla ilgili mekânsal travma biçimini kanıtlayan veya görünür kılan bir veri olarak değerlendirilmiştir. Son aşamada ise örnekler; travmanın kaynağı, alt göstergeler, mimari temsil biçimi ve kolektif hafıza ile kurdukları ilişki üzerinden karşılaştırmalı olarak okunarak çözümlenmiştir. Böylece farklı travma tipolojilerinin mekânsal temsilde ürettikleri ortaklaşan ve ayrışan özellikler analiz edilmiştir.

4. Bulgular

4.1. Fiziksel Yıkım Kaynaklı Mekânsal Travma

Fiziksel yıkım, mekânsal travmanın en görünür biçimlerinden biridir. Savaş, afet, patlama veya sistematik yıkım sonucu kent dokusunda oluşan yapısal boşluklar, toplumsal bellekte derin yarılmalara yol açmaktadır. Bu bölümde, fiziksel yıkım sonrası mimari müdahalelerin nasıl bir temsil dili geliştirdiği, hangi anlatı biçimlerini benimsediği ve mekânsal hafıza ile nasıl ilişki kurduğu seçilmiş örnekler üzerinden incelenmektedir. Hiroşima Barış Parkı (Japonya), Ground Zero/9-11 Anıtı (ABD), ve Diyarbakır Suriçi (Türkiye) olmak üzere üç örneklem üzerinden inceleme yapılmıştır.

Hiroşima Barış Parkı; 6 Ağustos 1945'te atom bombasıyla neredeyse tümüyle yok edilen kent dokusunun ortasında, mekânsal travmanın mimarlık aracılığıyla nasıl temsil edilebileceğinin güçlü bir örneği olarak inşa edilmiştir. Patlama noktasına en yakın yapılardan biri olan ve ayakta kalan Genbaku Dome (A-Bomb Dome), travmanın kalıcı tanığı olarak olduğu gibi bırakılmış, yıkımın izleri fiziksel olarak silinmemiş, bilakis korunarak yüzleşmenin parçası hâline getirilmiştir (Görsel 2). Kenzo Tange'nin 1955 yılında tasarladığı Hiroşima Barış Parkı ise bu kalıntıyı çevreleyen geniş bir sessizlik alanı oluşturarak, travmanın mekânsal belleğini kolektif hafızaya dönüştürür (Brescó de Luna vd. 2023, s.1003-1005) (Görsel 2).

Parkın genel kurgusu anıtsal bir ağırlık taşımaktan ziyade, yalın ve dingin bir estetik anlayışı benimsemektedir (Görsel 2). Açık yeşil alanlar, doğrusal yollar, su öğesi ve sembolik akslarla örülü bu düzen, ziyaretçiye herhangi bir anlatı dayatmadan, boşluk aracılığıyla düşünsel bir temas önermektedir. Bu bağlamda park, Susan Sontag'ın (2003) "etik sessizlik" kavramıyla örtüşen, doğrudan temsilden uzak ama duygu yoğunluğu yüksek bir mimari anlatı örneğine dönüşmektedir. Aynı şekilde, LaCapra'nın (1939) "travmatik tekrar" ve "çözümleyici temsil" ayrımı bağlamında da parkın yapısal dili, geçmişle yüzleşme ve onu dönüştürme iradesi taşımaktadır. Bu bağlamda Hiroşima Barış Parkı, mekânsal travmanın mimari sessizlikle nasıl görünür kılınabileceğini gösteren bir temsil aracı olarak boşluğu merkeze alan ikonik bir hafıza alanı olarak değerlendirilmektedir.

Görsel 2. (Solda) İsimsiz, 2014, Genbaku Kubbesi / Genbaku Dome. *Wikipedia*. URL1. (Sağda) Naoya Fuji, 2012, Hiroşima Barış Parkı /Hiroshima Peace Center. *Flickr*. URL2

Ground Zero- 9/11 Anıtı (New York, ABD); 11 Eylül 2001'deki terör saldırılarında yıkılan Dünya Ticaret Merkezi ikiz kulelerinin yerinde, mekânsal travmanın mimari temsiline dair son derece sembolik bir yaklaşımla inşa edilmiştir. Michael Arad ve Peter Walker tarafından tasarlanan "Reflecting Absence" (Yokluğu Yansıtmak) başlıklı proje, travmanın doğrudan fiziksel izlerini hatırlatan, sessizlik ve boşluk kavramlarını güçlü bir biçimde mekâna taşıyan bir kurgu sunmaktadır (Arad, 2009, s. 42-44).

Anıtın merkezinde yer alan iki büyük boş havuz, Görsel 3'de biçimsel olarak da okunduğu üzere yıkılan kulelerin tam temellerine oturur. Her biri kenarlarından sürekli akan sularla çevrelenmiş bu kare planlı çukurlar hem fiziksel yıkımın yerini koruyarak bir hafıza izi sunmakta hem de anıtsal boşluk üzerinden derin bir sessizlik

duygusu yaratmaktadır. Kulelerin geçmişte olduğu yerlerin boş bırakılması, LaCapra'nın (1939) "travmatik tekrar" kavramı üzerinden değerlendirildiğinde, geçmişin izlerini tamamen silmeden ama onları çözümlenmiş bir anlatı içine dâhil ederek temsil etmenin bir yolu olarak da yorumlanabilir (Görsel 3).

Mekânın genel tasarımı, anlatısal bir yüklenmeden kaçınarak ziyaretçiye kişisel bir deneyim alanı sunmaktadır. Kenarlarında yer alan bronz panellere kazınmış isimler hem somut bir tanıklık sağlamakta hem de mekânsal hafızayı bireysel düzeyde yeniden şekillendirmektedir (Görsel 3). Bu yönüyle Ground Zero, fiziksel yıkım kaynaklı travmanın mimarlık aracılığıyla hem soyut hem de somut düzlemde nasıl temsil edilebileceğini göstermektedir. Fiziksel sessizliği, suyun döngüsel sesiyle bozan bu anıt, yıkımın izlerini unutturmadan hatırlatma stratejisiyle, mekânsal travmanın çarpıcı temsil stratejilerine dikkat çekmektedir.

Görsel 3. Özhan Öztürk, 2018, 11 Eylül Anıtı ve Müzesi / 9/11 Memorial & Museum. Ö*zhan Öztürk*. URL3

2015 yılında Diyarbakır'ın tarihi Suriçi bölgesinde yaşanan güvenlik olayları ve sonrasında gerçekleştirilen müdahaleler, çok katmanlı bir kent hafızasında ciddi kırılmalar üretmiştir. Suriçi pek çok medeniyete ve yüzyıllar boyunca Ermeni, Süryani, Kürt ve Müslüman-Türk topluluklarının birlikte ürettiği çok katmanlı bir kentsel yaşama ev sahipliği yapmıştır. Dar sokak örgüsü, avlulu ev tipolojileri, iç içe geçmiş mahalle yapıları, hanlar, kiliseler, camiler ve gündelik kamusal yaşam pratikleri; bölgenin kültürel ve toplumsal hafızasını oluşturan temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bu yönüyle Suriçi, farklı toplulukların tarihsel süreklilik içerisinde ortak yaşam deneyimi ürettiği güçlü bir hafıza mekânı niteliği taşımaktadır.

2015 olayları sonrasında uygulanan yıkım ve yeniden inşa süreci, bu tarihsel süreklilik üzerinde ciddi bir kopuş yaratmıştır (Okutmuştur ve Işık, 2023, s.60-61). Görsel 4'te de ifade edildiği üzere, özellikle mahalle ölçeğinde büyük bir alanın ortadan kaldırılması, kent morfolojisinin, mahalle bağlamında gelişen sosyal ilişkilerin, gündelik yaşam pratiklerinin ve mekânsal aidiyet biçimlerinin de çözülmesine neden olmuştur (Karakoç, 2016). Yıkım sonrasında inşa edilen yeni yapılaşma ise geleneksel sokak dokusundan, organik mekânsal süreklilikten ve tarihsel kullanım biçimlerinden büyük ölçüde ayrışmaktadır. Suriçi'nin tarihsel heterojenliğini taşıyan geçirgen mahalle yapısı; geniş yollar, kontrollü kamusal alanlar, standartlaştırılmış konut blokları, kaplama malzemeleri ile oluşturulan yapay yüzeyler, bağlamından kopuk dolu-boş dengeleri gibi faktörlerle yerini kontrollü ve homojen bir kentsel kurguya bırakmıştır. Böylece fiziksel çevre ile beraber, mekânın taşıdığı tarihsel hafıza, gündelik yaşam ritmi ve kültürel çoğulluk da dönüşüme uğramıştır.

Suriçi'ndeki yıkım ve yeniden yapımı süreci, kuramsal çerçevede tartışılan hafızanın bastırılması ve yeniden temsil edilmesi meselesiyle doğrudan ilişkilenmektedir. LaCapra'nın (1939) travmanın temsil biçimleri üzerinden yeniden üretildiğine yönelik yaklaşımı doğrultusunda değerlendirildiğinde; Suriçi'nde ortaya çıkan müdahale mekânsal hafızanın yeniden kodlanmasına yönelik temsil stratejisine de dönüşmektedir. Benzer biçimde Batuman'ın (2018) iktidarın mekân üretimi aracılığıyla kolektif hafızayı yeniden biçimlendirdiğine ilişkin tartışmaları, Suriçi örneğinde belirgin şekilde karşılık bulmaktadır. Tarihsel dokunun yerine üretilen yeni

mekânsal dil, geçmişin çok katmanlı hafızasını sürdürmek yerine kontrollü, düzenlenmiş ve yeniden tanımlanmış bir temsil üretmektedir. Bu yönüyle Suriçi örneği, travmanın kültürel silinme, hafıza süreksizliği ve gündelik yaşam pratiklerinin dönüşümü üzerinden de üretilebildiğini göstermektedir.

Görsel 4. İnanç Yıldız, 2022, Diyarbakır'ın Sur ilçesinde yeni inşa edilen apartmanların drone fotoğrafı / Drone photo of newly-built apartments in Sur, Diyarbakır. *Turkey recap*. URL4

Suriçi'nde ortaya çıkan mekânsal kırılma; çalışma kapsamında ele alınan boşluk, hafıza kavramlarıyla birlikte değerlendirildiğinde, özellikle fiziksel yokluk, hafıza süreksizliği, kültürel silinme ve yeniden temsil gibi alt göstergeler üzerinden okunabilmektedir. Bu durum, travmatik mekânlarda fiziksel müdahalenin aynı zamanda toplumsal hafıza ve temsil ilişkilerini yeniden şekillendiren politik bir araç olarak işlediğine de dikkat çekmektedir.

4.2. Toplumsal ve Kültürel Kökenli Mekânsal Travma

Toplumsal ve kültürel kökenli mekânsal travmalar, fiziksel yıkım, kimlik kaybı, kültürel bastırma ve hafızanın silinmesi gibi daha derin, uzun soluklu süreçlerle ilişkilenmektedir. Göç, soykırım, zorunlu yer değiştirme, kültürel asimilasyon ve kolonyal müdahale gibi olaylar, mekânı hem bir yaşam alanı hem de kolektif belleğin ve kültürel kimliğin taşıyıcısı olarak da hedef almaktadır. Bu tür travmalar, genel olarak fiziksel bir iz bırakmadan gerçekleşse de mekânsal temsillerinde yoğun bir sessizlik, terk edilmişlik ve görünmezleştirme stratejileri belirgin hale gelmektedir.

Bu bölümde, toplumsal ve kültürel kökenli travmaların mimari düzlemde nasıl temsil edildiği ele alınmaktadır. Özellikle mekânın terk edilmesi, bastırılması ya da bir hafıza mekânına dönüştürülmesi gibi müdahale biçimleri üzerinden, travmanın mimarlık yoluyla nasıl görünür hâle getirildiği veya görünmez kılındığı incelenmektedir. Mimarinin sessiz bir anlatım dili üzerinden nasıl görünürleştiği, kültürel sürekliliğin kaybına karşı nasıl bir estetik ve temsil dili geliştirdiği sorgulanmaktadır.

Bu bağlamda, üç farklı tarihsel ve coğrafi bağlamdan seçilen örnek üzerinden çözümleme yapılmıştır: District Six (Cape Town), Tuol Sleng Soykırım Müzesi (Kamboçya). Bu vakalar, toplumsal travmanın mekândaki izlerini ve bastırılmış hafızanın nasıl mimari temsillere dönüştüğünü gösteren çarpıcı örnekler olarak ön plana çıkmaktadır.

District Six, 20. yüzyılın ortalarında Güney Afrika'daki apartheid rejimi tarafından uygulanan sistematik ırksal ayrımcılığın ve zorunlu tahliyelerin mekâna kazınmış en çarpıcı örneklerinden biridir. Cape Town'un merkezine

yakın bu bölge, çok kültürlü yapısıyla bilinirken 1966 yılında "beyaz bölge" ilan edilmiş, yaklaşık 60.000 kişi evlerinden zorla çıkarılmış ve mahalle tamamen yıkılmıştır (Görsel 5). Bu müdahale, aynı zamanda kültürel kimliğin, sosyal bağların ve kolektif hafızanın da yok edilmesi anlamına gelmektedir (Layne, 2008, s.60-62).

Mimari temsiliyet açısından District Six'in bugünkü durumu, yıkımın ardından inşa edilmeyen boşluklar, hafıza ile ilişkilenen sessiz alanlar olarak varlığını sürdürmesiyle dikkat çekmektedir. Yıkılan evlerin yerine uzun yıllar hiçbir yapı inşa edilmemiş, bu boşluklar adeta geçmişin sessiz tanıkları haline gelmiştir. Bu durum, LaCapra'nın (1939) "travmatik tekrar" kavramıyla örtüşen bir şekilde, hafızanın aktif bastırılması değil, kalıcı bir eksiklik hissiyle yeniden üretimi olarak yorumlanabilir. Alanın fiziksel boşluğu, travmanın temsiline dair bilinçli bir sessizlik politikası gibi işlemiş ve hiçbir yeni inşa süreci, geçmişin yarattığı boşluğu "normalleştirecek" biçimde planlanmamıştır.

1994'te apartheid rejiminin sona ermesinin ardından, bu alanın bir bölümünde District Six Müzesi kurulmuştur (Görsel 5). Müze, bireysel hikâyeler, ev planları, fotoğraflar ve kişisel nesneler aracılığıyla hafızayı yeniden inşa etmeyi amaçlamaktadır. Ancak bu mimari müdahale, fiziksel bir yeniden kurma değil; kaybı ve yitimi belgeleyen bir "sessiz temsil" örneği olarak ortaya çıkmaktadır. Müzenin kurgusu, Sontag'ın (2003) "etik sessizlik" anlayışı doğrultusunda, travmanın temsilinde dramatik gösterimden ziyade tanıklık ve duyarlılığı ön plana çıkarmaktadır. District Six, mekânsal travmanın kimliksel ve kültürel bir silinmeyle de ilişkili olduğunu gösteren güçlü bir örnektir. Mimarlık burada, yokluğu belgeleyen, boşluğu görünür kılan ve hatırlamanın yollarını arayan bir araç haline gelmektedir.

Görsel 5. (Solda) Stan Winer, 2016, Yıkım Devam Ediyor / Demolition in Progress. *uct.ac.* URL5. (Sağda) Jim Henderson 2018, District Six Müzesi / District Six Museum. *Wikimedia.* URL6

Tuol Sleng, Kamboçya'da 1975-1979 yılları arasında hüküm süren Kızıl Kmer rejiminin karanlık izlerini taşımaktadır. Phnom Penh kentinde bir zamanlar liseye olarak kullanılan bu yapı, Pol Pot rejimi tarafından S-21 adı verilen gizli bir işkence ve infaz merkezine dönüştürülmüştür. Yaklaşık 17.000 kişinin sorgulanıp öldürüldüğü bir travma mekânına evrilmiştir (Williams, 2022, s.8-9). Bu bağlamlarıyla Tuol Sleng, ideolojik bir şiddetin ve kolektif hafızanın silinme girişiminin mekânsal tanıklığına dikkat çekmektedir.

Soykırımın sona ermesinin ardından yapı koruma altına alınmış ve herhangi bir restitüsyon yapılmaksızın olduğu gibi müzeye dönüştürülmüştür (Görsel 6). Bu tercih, travmanın temsiline dair oldukça çarpıcı bir mimari stratejiyi beraberinde getirmiştir. Hücreler, sorgu odaları, kan lekeleri, paslı yataklar ve mahkûmların fotoğrafları olduğu gibi bırakılmış ve mekânın sessizliği, geçmişin ağırlığını herhangi bir müdahale olmaksızın hissettirmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda Tuol Sleng, Sontag'ın (2003) "seyirleştirme karşıtı temsil" düşüncesiyle ilişkilendirilebilir. Ziyaretçiye acının, ham ve rahatsız edici bir gerçeklik hali sunulmaktadır. Mekân, travmatik hafızanın "bastırılması" nın aksine, doğrudan ve sert bir biçimde "yansıtılması" yoluyla kolektif bir tanıklığortaya koymaktadır. Aynı zamanda bu tercih, LaCapra'nın (1939) "çözümleyici temsil" kavramına zıt bir biçimde, travmanın mekân üzerinden "tekrarlayıcı temsil" şeklinde yeniden üretildiğini de düşündürmektedir. Toplumsal

ve kültürel temelli mekânsal travmaların en çıplak mimari ifadelerinden biri olan bu binanın dönüşüm süreci, travmatik geçmişin bastırılmadan görünür kılındığı, mekânın kendisinin bir tanıklık aracı hâline getirildiği ve sessizliğin fiziksel izlerle örtüştüğü özgün bir temsile işaret etmektedir. Yapı, hafızayı bir müze aracılığıyla yeniden inşa etmek yerine mekânın kendisini doğrudan hafızaya dönüştürmektedir.

Görsel 6. İsimsiz, t.y., Tuol Sleng Soykırım Müzesi / Tuol Sleng Genocide Museum. *CIPDH*. URL7

Tuol Sleng; kolektif hafızada yarattığı toplumsal kırılma, kültürel travmanın doğrudan fiziksel izler üzerinden görünür kılınsa da politik ve ideolojik müdahale bağlamının da oldukça güçlü olduğu bir örnektir. Yapının bir eğitim kurumu iken rejim tarafından sistematik işkence ve infaz merkezine dönüştürülmesi, mekânın iktidar tarafından yeniden işlevlendirilmesi ve ideolojik şiddetin doğrudan mekânsal üretim aracına dönüşmesiyle de ilişkilenmektedir. Aynı zamanda yapının günümüzde müdahalesiz biçimde korunması, politik şiddetin mekânda bıraktığı izlerin görünür tutulmasına yönelik çarpıcı bir temsil stratejisi niteliğindedir. Bu yönüyle Tuol Sleng örneği, travmatik mekân tipolojilerinin ve üretilen temsil stratejilerinin iç içe geçen çok katmanlı yapılar oluşturduğunu da farklı perspektiflerden ortaya koymaktadır.

4.3. Politik ve İdeolojik Müdahale Temelli Mekânsal Travma

Politik ve ideolojik müdahaleler, yönetimsel düzenlemeler yanı sıra mekânın belleğini, kimliğini ve işlevini dönüştürerek travmatik etkiler yaratabilecek niteliktedir. Rejim değişiklikleri, kolonyal baskılar, kentsel dönüşüm projeleri veya ideolojik temizlik gibi süreçler, mekânların fiziksel dokusunu ve simgesel anlamlarını radikal biçimde değiştirebilmektedir. Bu tür müdahaleler, çoğu zaman geçmişin izlerini silme, kolektif hafızayı bastırma veya yeni bir anlatı inşa etme amacı taşımaktadır.

Bu bölümde, politik ve ideolojik müdahale kaynaklı mekânsal travmaların mimarlıkla kurduğu ilişkiler irdelenmektedir. Özellikle mimari yıkımların ya da dönüşümlerin, hangi anlatı biçimleriyle gerçekleştirildiği, mekânın yeniden işlevlendirilmesi veya sessizleştirilmesi gibi stratejilerle nasıl bir temsil üretildiği sorgulanmaktadır. Travmanın burada doğrudan yıkım değil, temsil krizine dayalı mekânsal bir sessizlik biçiminde ortaya çıktığı örnekler tercih edilmiştir. Bu kapsamda, Sulukule (İstanbul), Palast der Republik (Berlin) olmak üzere iki temsil mekânı üzerinden çözümleme yapılmıştır.

Sulukule, İstanbul'un en eski yerleşim alanlarından biridir. Romanların yüzyıllardır sürdürdüğü özgün yaşam biçimiyle kültürel çeşitliliğin ve gündelik yaşam hafızasının önemli mekânsal karşılıklarından biri olmuştur (Görsel 7). Fakat 2006 yılında başlatılan kentsel dönüşüm süreciyle birlikte Sulukule'deki tarihi dokusu büyük ölçüde yıkılarak toplu konut blokları inşa edilmiştir. Bu müdahale bir yandan fiziksel çevreyi dönüştürürken aynı

zamanda mahalleyi var eden gündelik yaşam pratikleri, komşuluk ilişkileri, müzik kültürü, sokak kullanımı ve kolektif aidiyet biçimlerini de parçalamıştır. Roman topluluklarının mekânla kurduğu; bina önüne veya dışına taşan açık-yarı açık alan kullanımları, sokak performansları, kamusal etkileşim ve mahalle ölçeğinde gelişen sosyal dayanışma ağları gibi özgün ilişki biçimleri de kentsel dönüşüm süreci ile ortadan kaldırılmıştır. Bu ilişkileri taşıyan mekânsal örüntünün ortadan kalkması da kültürel sürekliliği kesintiye uğratarak ve gündelik yaşam pratiklerinin mekânsal karşılıklarını yok etmiştir (Uysal, 2012, s.137-138).

Sulukule'de yaşanan dönüşüm, bir "kültürel bellek silinmesi" ve kolektif yaşamın mekânsal taşıyıcılarının sistematik biçimde çözülmesi anlamına gelmektedir. Lefebvre'in (2014) mekânın toplumsal üretimine ilişkin yaklaşımı doğrultusunda değerlendirildiğinde, mekân burada gündelik yaşam pratikleriyle sürekli "yeniden üretilen" toplumsal bir ilişkiler ağını temsil etmesi beklenmektedir. Fakat Sulukule'deki müdahale, bu üretim biçimini kesintiye uğratarak Roman kimliğinin kamusal görünürlüğünü ve mekânsal temsilini ortadan kaldırmıştır. Benzer şekilde Batuman'ın (2018) iktidarın mekân aracılığıyla kolektif hafızayı yeniden biçimlendirdiğine yönelik tartışmaları doğrultusunda, dönüşüm süreci belirli yaşam biçimlerini görünmez hale getiren ideolojik bir mekânsal yeniden üretim olarak da okunabilir. Bu bağlamda, Sulukule'nin tarihsel heterojenliğini ve kültürel çeşitliliği yerini kontrollü, homojen ve öngörülebilir bir kentsel temsile bırakmıştır.

Sulukule örneği, politik ve ideolojik müdahale temelli mekânsal travmaların toplumsal yaşam biçimlerini ve kolektif deneyimi de dönüştürdüğünü ortaya koyan çarpıcı örneklerden biridir. Mimari düzlemde ortaya çıkan keskin kırılma, tarihsel süreklilik taşıyan yapı dokusunu ve gündelik kullanım biçimlerini ortadan kaldırmıştır. Üretilen yeni konutlar ise geçmişle ilişki kurmayan nötr ve anonim bir mekânsal dil üretmiştir (Görsel 7). Bu durum, travmanın aidiyet ilişkilerinin, hafıza sürekliliğinin ve kültürel görünürlüğün mekânsal olarak bastırılması yoluyla da ortaya çıkabileceğini göstermektedir.

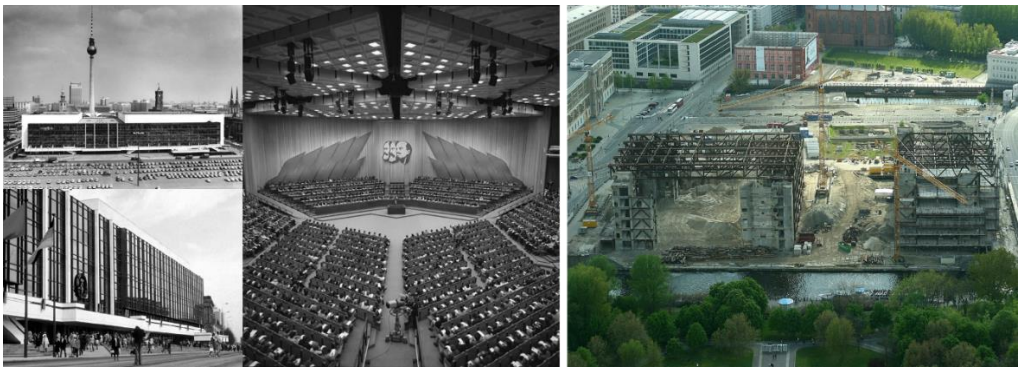

Görsel 7. İsimsiz, 2019, Sulukule / Sulukule. *Yeşilgazete*. URL8

Palast der Republik (Berlin), Doğu Almanya döneminde inşa edilmiştir. Parlamento binası olmanın ötesinde, kamusal etkinliklerin, sanatın ve toplu belleğin mekânı hâline gelmiş çok işlevli bir yapı olarak özelleşmiştir. 1976'da açılan bina, Almanya'nın birleşmesinden sonra ideolojik bir sembol olarak tartışma konusu olmuştur. 2006-2008 yılları arasında tamamen yıkılarak yerine Prusya dönemine ait Berlin Şehir Sarayı (Berliner Schloss) rekonstrüksiyonu inşa edilmiştir (Görsel 8) (Weizman, 2013, s.135).

Bu dönüşüm süreci, mekânsal bir silinmeden çok daha fazlasına dikkat çekmektedir. Yıkım, Doğu Almanya'nın tarihsel ve ideolojik izlerini silmeyi amaçlayan bir "mimari yeniden yazım" süreci olarak yorumlanmaktadır.

Mekânsal belleğin yerini, geçmişin sadece seçilmiş bir dönemine ait semboller almıştır. Böylece ideolojik temsil doğrudan mekân üzerinden yeniden inşa edilmiştir.

Görsel 8. İsimsiz, (t.y), Berlin Cumhuriyet Sarayı / Palast der Republik. *Wikipedia.* URL9

Palast der Republik'in yok edilmesi, geçmişle yüzleşmektense onu görmezden gelen sessiz bir temsil diline işaret etmektedir. Gündelik hayatın tanıklık ettiği kolektif hafıza alanı, fiziksel olarak ortadan kaldırılmış ve yerine tarihsel nostaljiye dayalı bir temsil mekânı inşa edilmiştir. Bu süreçte, mekân "ideolojik olarak yeniden kodlanmıştır". Bu örnek, travmanın yalnızca yok edilerek değil, yerine yapılanın ne olduğuyla da sürdüğünü göstermektedir. Nora'nın (1989) "hafıza mekânları" kavramında belirttiği gibi, bir yerin belleği, o yerin fiziksel varlığı kadar anlatı biçimiyle de ilgilidir. Palast der Republik'in yıkımı, bu belleği hem tarihsel hem de mimari düzlemde görünmez kılmış ve ideolojik travmanın mekânsal karşılığını oluşturmuştur.

4.4. İşlevsel Sessizlik ve Boşalma Kaynaklı Mekânsal Travma

Mekânların travmatik etkisi her zaman doğrudan yıkım ya da zorlayıcı müdahalelerle ortaya çıkmamaktadır. Kullanım dışı kalma, terk edilme veya işlevsel boşalma yoluyla da derin mekânsal travmalar oluşabilmektedir. Ekonomik çöküşler, demografik değişimler, altyapı dönüşümleri ya da zamanla işlevini kaybeden yapılar, kent dokusunda bir tür sessizleşme ve geri çekilme yaratmaktadır. Bu sessizlik çoğu zaman fiziksel olarak sağlam yapılar içinde bile deneyimlenebilecek niteliktedir. Bu bağlamda boş sokaklar, işlevsiz meydanlar ya da terk edilmiş binalar hem bireysel hem de kolektif düzeyde yabancılaşma ve belirsizlik gibi duyguları tetikleyebilmektedir.

Bu bölümde, bir zamanlar canlı olan ancak bugün sessizliğe gömülen mekânların mimari temsili irdelenmektedir. Özellikle bu boşalma hâlinde sessizliğin bir hafıza mekânına dönüşüp dönüşmediği ya da sadece metruk bir boşluk olarak kalıp kalmadığı soruları ele alınmaktadır. İşlevsel travmaların çoğu zaman fark edilmeden ya da dramatize edilmeden gerçekleşmesi, bu tür mekânların mimarlık disiplini içinde nasıl tanımlandığına dair farklı yaklaşımları da beraberinde getirmektedir. Bu kapsamda, üç farklı örneklem üzerinde çözümleme yapılmaktadır: Detroit'in terk edilmiş endüstriyel alanları (ABD), Pripyat kenti (Ukrayna), Covid 19 pandemisi sürecinde sessizliğe bürünen sembolik kent merkezleri (Roma'daki Piazza Navona, Paris Champs-Élysées, İstanbul Taksim Meydanı). Bu örnekler, işlevsel sessizlik ve boşalma sürecinin, mimari ve kentsel hafıza üzerindeki etkilerini anlamak açısından da güçlü birer gösterge sunmaktadır.

Detroit, 20. yüzyılın başlarında Amerika Birleşik Devletleri'nin sanayi devrimindeki en güçlü temsilcilerinden biri olarak otomotiv endüstrisinin kalbi haline gelmiştir. General Motors, Ford ve Chrysler gibi otomotiv devlerinin merkez üssü olan bu kent, uzun yıllar boyunca ekonomik büyümenin ve modern endüstriyel yaşamın sembolü olarak görülmüştür. Ancak 1970'lerden itibaren yaşanan sanayi küçülmesi, üretimin başka bölgelere

kaydırılması, işsizlik, banliyölere göç ve derinleşen ırksal ayrışma süreçleri Detroit'in ekonomik ve toplumsal yapısında ciddi kırılmalar yaratmıştır. Özellikle beyaz nüfusun banliyölere yönelmesiyle birlikte kent merkezinde yoğunlaşan siyahi topluluklar; işsizlik, yoksulluk, kamusal hizmetlerin yetersizleşmesi ve mekânsal dışlanma gibi çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Dolayısıyla bu süreç hem ekonomik etkilerin hem de sınıfsal ve ırksal eşitsizliklerin mekânda görünür hâle geldiği yapısal bir çöküş üretmiştir (Draus ve Roddy, 2015, s.2-3).

Süreç içerisinde Detroit'in mimari peyzajı, görünürde herhangi bir yıkım yaşanmamış olmasına rağmen sessizliğin mekânsallaştığı bir hafıza alanına dönüşmüştür (Görsel 9). Michigan Central Station, Packard Otomobil Fabrikası ve boşaltılmış konut alanları gibi yapılar fiziksel bütünlüklerini kısmen korusalar da kamusal yaşamdan kopmaları nedeniyle "işlevsel sessizlik" üreten mekânsal yapılara dönüşmüştür. Özellikle kapanan fabrikalar, boşalan mahalleler ve kullanılmayan kamusal alanlar; ekonomik kaybın, toplumsal çözülmenin ve mekânsal dışlanmanın fiziksel izlerini bir arada taşımaktadır. Bu yapılarda zamanla oluşan bozulmalar, doğanın içeri sızması ve müdahalesizlik hâli de terk edilmişliğin zamana yayılan görünürlüğünü güçlendirmekte ve doğrudan bir anlatı dili oluşturmaktadır (Görsel 9).

Detroit örneği, kuramsal çerçevede tartışılan "sessizlik" kavramının fiziksel yıkımın ötesinde nasıl üretilebildiğini göstermesi açısından önem kazanmaktadır. Kentteki terk edilmiş fabrikalar, boşalan mahalleler ve işlevini yitiren kamusal alanlar; travmanın doğrudan temsil edilmediği fakat müdahalesizlik, terk edilmişlik ve işlev kaybı üzerinden dolaylı biçimde görünür hâle geldiği mekânsal göstergeler üretmektedir. Bu durum, Caruth'un (1996) travmanın doğrudan değil; "imgeler, tekrarlar ve dolaylı izler" aracılığıyla görünür hâle geldiğine yönelik yaklaşımıyla ilişkilenmektedir. Benzer şekilde Detroit'teki sessizlik, ani bir yıkım görüntüsünden çok zamana yayılan boşalma, kullanım kaybı ve kamusal yaşamın geri çekilmesi üzerinden okunmaktadır. Müdahalesiz bırakılan endüstriyel yapılar ve terk edilmiş mahalleler, LaCapra'nın (1939) travmanın temsil biçimleri üzerinden yeniden üretildiğine ilişkin yaklaşımı doğrultusunda; travmanın fiziksel kalıntılar aracılığıyla sürekli yeniden görünür olduğu mekânsal anlatılar üretmektedir. Ayrıca burada ortaya çıkan sessizlik, Sontag'ın (2003) tanımladığı etik geri çekilmeden farklı olarak ekonomik eşitsizliklerin, mekânsal dışlanmanın ve toplumsal çözülmenin görünür hale geldiği yapısal bir sessizlik biçimi oluşturmaktadır. Bu yönüyle Detroit, çalışma kapsamında ele alınan müdahalesizlik, terk edilmişlik, işlev kaybı ve hafıza süreksizliği gibi alt göstergelerin "işlevsel sessizlik" bağlamında nasıl mekânsallaştığını ortaya koyan örneklerden biridir.

Görsel 9. Brian Kaufman, 2012, Detroit Şehri / Detroit City. *DetroitFreePress*. URL10

Pripyat, 1970 yılında Sovyetler Birliği tarafından, Çernobil Nükleer Santrali çalışanları ve aileleri için planlanmış modern bir kent olarak inşa edilmiştir. Döneminin sosyalist şehircilik anlayışıyla tasarlanan Pripyat; okul binaları, kültür merkezleri, sinema salonları, lunaparklar ve yüksek yoğunluklu konut bloklarıyla örnek bir endüstriyel yaşam alanı olmuştur. Ancak 26 Nisan 1986'da gerçekleşen Çernobil nükleer kazası, kentin kaderinin de bir anda değişmesine neden olmuştur. Radyoaktif sızıntı nedeniyle 50.000'den fazla insan çok kısa sürede tahliye edilmiş ve kent tamamen boşaltılmıştır. Bu boşalma süreci, ardında fiziksel olarak sağlam fakat ruhen tükenmiş bir mekân dokusu bırakmıştır (Dobraszczyk, 2010, s.372-374).

Bugün Pripyat, genel olarak hiçbir yapının yıkılmadığı ancak hiçbirinin de kullanılmadığı dev bir sessiz kent olarak varlığını sürdürmektedir (Görsel 10). Evler, okullar, hastaneler ve kamu yapıları olduğu gibi bırakılmış ve içindeki eşyalarla birlikte zamanın donduğu bir sahneye dönüşmüştür. Bu durum, kenti adeta bir "mekânsal donma" noktasına taşıyarak sürekli hatırlanan bir travma mekânı hâline getirmiştir.

Pripyat örneği, işlevsel boşlukla oluşan mekânsal travmanın en uç formlarından birini temsil etmektedir. Burada mekânın fiziksel bütünlüğü korunmuş olsa da kent artık yaşamdan koparak "boşluk mimarisi" ne dönüşmüştür. Pripyat'ta herhangi bir yeniden işlevlendirme ya da anıtsallaştırma girişimi olmadan, terk edilmişlik doğrudan sessizliğin estetik biçimi hâline gelmiştir. Bu bağlamda, mimarlık burada aktif bir üretimden çok, geçmişin donuk bir tanığı olarak belirmekte ve mekânsal travmanın sessizlikle nasıl iç içe geçtiğini somut biçimde yansıtmaktadır.

Görsel 10. İsimsiz, 2014, Çernobil Kazası Sonrası Pripyat Şehri / Pripyat City. *Onedio*. URL11

COVID-19 pandemisi, küresel ölçekte kamusal mekânların işleyişini dramatik biçimde kesintiye uğratmıştır. Meydanlar, sokaklar ve ulaşım aksları gibi kolektif yaşam alanları aniden sessizliğe bürünmüştür. Roma'daki Piazza Navona, Paris Champs-Élysées, İstanbul Taksim Meydanı gibi normal koşullarda kalabalık ve hareketli olan alanların tamamen boşalmış görünümleri psikolojik bir boşluğu da temsil etmektedir (Görsel 11). Bu kent boşlukları, pandemi sürecinin görsel hafızasını şekillendiren, evrensel bir travma dilinin mekânsal izdüşümleri hâline gelmiştir.

Kentlerin alışılmış ritminden yoksun bırakılması, sosyal izolasyonun toplumsal ölçekte nasıl bir etkisi olduğunu da mekân üzerinden görünür kılmaktadır. Mekânsal olarak varlığını sürdüren ama işlevini yitiren bu alanlar,

travmanın doğrudan sonucu olmasa da travmatik deneyimin mekânla kurduğu ilişkinin güçlü bir yansıması olarak okunabilmektedir. Sessizleşen kentler, bireysel yalnızlığın kamusal alandaki karşılığına dönüşmüş; gündelik yaşamın sürekliliğiyle anlam kazanan kentsel sahneler, bir anda duraklamış zamanın tanığına dönüşmüştür.

Bu örnekte mimari ya da yapısal bir müdahale söz konusu olmasa da fotoğraflar ve medya temsilleri aracılığıyla oluşan kent boşluğu imgeleri, kamusal alanın toplumsal anlamının sorgulandığı, sessizliğin ise güçlü bir temsil aracına dönüştüğü görsel anlatılar üretmiştir. Böylece pandemide boşalan kentler, mimari bir fiziksel müdahale olmaksızın, sessizlik estetiği bağlamında travmanın mimarî olmayan ancak mekânsal olarak deneyimlenen bir formunu gözler önüne sermiştir.

Görsel 11. (Solda) Phılıppe Labrosse / Hans Lucas, 2020, Covid 19- Champs-Élysées / Champs-Élysées. *Radiofrance*. URL12. (Ortada) İsimsiz, 2020, Covid 19- Piazza Navona / Piazza Navona. *Bloombergh*, URL13. (Sağda) İsimsiz, 2020, Covid 19- Taksim Meydanı / Taksim Meydanı. *BBC/DHA*. URL14

Pandemi sürecinde ortaya çıkan mekânsal sessizlik, Detroit veya Pripyat örneklerinde olduğu gibi kalıcı fiziksel yıkım ya da yapısal bir mekânsal terk edilme durumlarından ayrışmaktadır. Bu süreçte oluşan kent boşlukları, gündelik yaşam pratiklerinin ani biçimde askıya alınmasının ürettiği geçici bir işlevsel kırılmaya işaret etmektedir. Fakat tamamen boşalan kent imgeleri, kolektif hafızada küresel izolasyonun ve kamusal yaşamın duraksamasının simgelerine dönüşmüştür. Bu yönüyle "travmatik-olağan dışı" bir süreç; boşluk ve hafıza gibi temsil biçimleri ile özdeşleşmiş ve hafıza-deneyim bağlamlarıyla kalıcı hale gelmiştir.

5. Sonuç

Travma kavramını mimarlık disiplini kapsamında ele alan bu çalışmada; travmatik temsil biçimleri sessizlik, boşluk ve hafıza ilişkileri üzerinden incelenmektedir. Farklı tarihsel, coğrafi ve politik arka planlara sahip vakalar üzerinden geliştirilen "mekânsal travma tipolojisi", mimarlığın travmatik deneyimleri aktaran, bastıran ya da onlarla yüzleşmeyi sağlayan çok katmanlı bir temsil aracı olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada ulaşılan veriler, soyut/somut göstergeler üzerinden kodlanarak ve karşılaştırılarak analiz edilmektedir. Bu bağlamda öncelikle incelenen her bir vaka özelinde üretilen bulgular, Görsel 12'de bütüncül şekilde bir araya getirilmiştir.

Çalışma kapsamında incelenen örnekler, mekânsal travma temsillerinin; somut-soyut ve ortaklaşan-ayrışan hatlara sahip olduğunu göstermektedir (Görsel 12). Fiziksel yıkım kategorisinde yer alan Hiroşima ve Ground Zero örneklerinde, yıkımdan arta kalan fiziksel yokluk durumu bilinçli tasarlanmış birer "anıt boşluğa" dönüştürülmüştür. Bu iki vakada mimarlık, yas sürecini kolektif düzlemde görünür kılmıştır. Fakat aynı kategorideki Diyarbakır Suriçi örneğinde tamamen tersi bir tavır ortaya konmuştur. Standartlaştırılmış konut blokları, yeniden üretilen kentsel morfoloji, geniş sokaklar, kaplama malzemeleri ile oluşturulan yapay yüzeyler, bağlamından kopuk dolulukla ve boşluklar geçmişin çok katmanlı hafızasının üzerini örten mimari bir enstrümana dönüşmüştür. Sürecin doğrudan iktidar kontrolünde gerçekleşmesi de aynı travma kökenine (fiziksel yıkım) sahip vakaların, iktidar-mimarlık ilişkilerine göre "belleği yaşatma" veya "belleği bastırma" yönünden taban tabana zıt mimari stratejiler üretebileceğini somutlaştırmaktadır.

Vaka	Baskın Travma Türü	Baskın Kavram	Göstergeler
Hiroşima Barış Parkı	Fiziksel Yıkım	Boşluk/Hafıza	Anıtsal boşluk, etik sessizlik, müdahalesizlik, kolektif hafıza üretimi, kontrollü yeniden temsil
Ground Zero	Fiziksel Yıkım	Boşluk/Hafıza	Anıtsal boşluk, kontrollü yeniden temsil, kolektif hafıza üretimi, travmatik tekrar
Diyarbakır Suriçi	Fiziksel Yıkım	Hafıza/Boşluk	Fiziksel yokluk, hafıza süreksizliği, kültürel silinme, yeniden üretim
District Six	Toplumsal ve Kültürel Kökenli	Hafıza/Sessizlik	Hafıza süreksizliği, doğrudan temsil, kolektif hafıza üretimi, etik sessizlik
Tuol Sleng Müzesi	Toplumsal ve Kültürel Kökenli	Hafıza/Sessizlik	Müdahalesizlik, travmatik izlerin korunması, doğrudan temsili, etik sessizlik, kolektif hafıza
Sulukule	Politik ve İdeolojik Müdahale	Hafıza	Kültürel silinme, hafıza süreksizliği, yeniden üretim
Palast Der Republik	Politik ve İdeolojik Müdahale	Hafıza	Yeniden üretim, hafızanın bastırılması, hafızanın süreksizliği, tarihsel süreksizlik
Detroit	İşlevsel Sessizlik-Boşalma	Sessizlik/Boşluk	Müdahalesizlik, terk edilmişlik, işlevsel sessizlik
Pripyat	İşlevsel Sessizlik-Boşalma	Sessizlik/Boşluk	İşlevsel boşalma, terk edilmişlik, müdahalesizlik, mekânsal donma
Covid 19-Kent	İşlevsel Sessizlik-Boşalma	Sessizlik/Boşluk	İşlevsel boşalma, geçici mekânsal donma, kolektif hafıza imgesi

Görsel 12. İncelenen Vakaların Mekânsal Travma Göstergeleri Üzerinden Karşılaştırmalı Analizi

Toplumsal-kültürel travma ile Politik-ideolojik müdahale arasındaki karşılaştırma ise, mimari temsilde "müdahalesizlik" ile "aşırı müdahale" arasındaki gerilimi görünür kılmaktadır. District Six ve Tuol Sleng örneklerinde mimari strateji, Sontag'ın bahsettiği "etik sessizlik" uyarınca geriye çekilmeyi, yapıyı ham haliyle bırakarak mekânın bizzat kendisini bir "sessiz tanık" yapmaktadır. Buna karşılık, Palast der Republik gibi ideolojik müdahale vakalarında ise iktidar, mekânı aşırı radikal bir biçimde dönüştürerek, istenmeyen toplumsal sınıfların veya rejimlerin kentsel izlerini ortadan kaldırmaktadır. İşlevsel boşalma ve sessizlik tipolojisi (Detroit, Pripyat, COVID-19) ise ilk üç gruptan yapısal olarak ayrışmaktadır. İlk üç kategoride insan eliyle veya politik/askeri kararlarla üretilmiş aktif bir mekânsal müdahale söz konusudur. Fakat işlevsel boşalmada travma, kamusal yaşamın ve ekonomik dinamiklerin aniden yok olması ile oluşan "donmuşlum-terk edilmişlik" üzerinden üretilmektedir. Burada sessizlik, tasarlanmış bir anma stratejisi değil, mekânın kullanım değerini kaybetmesiyle ortaya çıkan bir kaderdir.

Çalışma çağdaş mimarlık perspektifinden ele alındığında, farklı bağlamlarla stratejik çıkarımlar sunmaktadır. Mimarlık teorisi açısından, "inşa etme" alışkanlığına karşı "eksilme, boşluk ve müdahalesizlik" kavramlarının radikal birer tasarım dili olabileceği görülmektedir. Tasarım pratiği bağlamında da afet veya savaş sonrası yeniden inşa süreçlerinde, kentsel belleği ve morfolojiyi tamamen kazıyarak alanı "temiz bir sayfa" olarak görme yanılgısına düşülmemesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Suriçi örneğindeki morfolojik homojenleşme, bağlamsal süreklilik gözetilmediğinde tasarımın bizzat kendisinin aidiyet kaybı gibi yeni bir travma üretebileceğini trajik bir perspektiften ortaya koymaktadır. Son olarak Sulukule ve District Six gibi vakalar ise, kentsel dönüşümün sadece ekonomik bir hamle olmadığını, alt kültürleri ve hafızayı silebilecek çapta birer enstrümana dönüşebileceğini deşifre etmektedir.

Sonuç olarak, araştırma kapsamında incelenen vakaların çok katmanlı yapıları, mekânsal travma olgusunun metodolojik bir yaklaşımla ele alınmasını gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bilimsel araştırma metodolojisi açısından belirli sınırlamalar ve tanımlamalar yapılsa da travma-mekân ilişkisi ortak veya benzeşen temsil dilleri

ile geçirgen ve hatta disiplinler arası arka plana sahiptir. Gelecek çalışmalar açısından da travma mekânlarını deneyimleyen öznelerin duyusal algılarını ölçemeye yönelik disiplinler arası araştırma alanları stratejik önem kazanmaktadır. Özellikle, Türkiye bağlamında, kentsel dönüşüm alanları ile yakın dönem (2023) afet bölgelerindeki yapılaşma süreçlerinin bu bağlamda kritik öneme sahip olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

Arad, M. (2009). Reflecting absence. *Places, 21(1)*, 42–51.

Batuman, B. (2018). *New Islamist architecture and urbanism*. Routledge. https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315667409/new-islamist-architecture-urbanism-b%C3%BClent-batuman

Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. Routledge. https://ia801402.us.archive.org/11/items/TheLocationOfCultureBHABHA/the%20location%20of%20culture%20BHABHA.pdf

Brescó de Luna, I., Li, Y. ve Wagoner, B. (2023). Between war and peace, past and future: Experiencing the Hiroshima Peace Memorial Park. *Integrative Psychological and Behavioral Science, 57(4),* 1002–1023. https://doi.org/10.1007/s12124-022-09723-2

Cage, J. (1961). *Silence: Lectures and Writings.* Wesleyan University Press. https://monoskop.org/images/b/b5/Cage_John_Silence_Lectures_and_Writings.pdf

Caruth, C. (1996). *Unclaimed experience: Trauma, narrative, and history.* Johns Hopkins University Press. http://ebookcentral.proquest.com/lib/upenn-ebooks/detail.action?docID=3318659

Dobraszczyk, P. (2010). Petrified ruin: Chernobyl, Pripyat and the death of the city. *City, 14(4),* 448–469. https://doi.org/10.1080/13604813.2010.496190

Draus, P. ve Roddy, J. (2015). Ghosts, devils, and the undead city: Detroit and the narrative of monstrosity. *Space and Culture, 19(1)*, 1–13. https://doi.org/10.1177/1206331215596486

Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. University of Chicago Press. https://www.academia.edu/1411582/Halbwachs_Coser_On_Collective_Memory

Hirschberger, G. (2018). Collective trauma and the social construction of meaning. Frontiers in Psychology, 9, 1441. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01441

Hussein, F., Stephens, J. ve Tiwari, R. (2020). Towards psychosocial well-being in historic urban landscapes: *The contribution of cultural memory. Urban Science, 4(4)*, 2–15. https://doi.org/10.3390/urbansci4040059

Isozaki, A. (2006). Japan-ness in architecture. MIT Press. https://www.scribd.com/document/251413693/Japan-Ness-Architecture-Arata-Isozaki

Karakoç, N. (2016, 22 Haziran). *Sur'un yeni ve eski uydu görüntüleri karşılaştırıldı.* Arkitera. https://www.arkitera.com/haber/surun-yeni-ve-eski-uydu-goruntuleri-karsilastirildi/

LaCapra, D. C. (1939). *Writing history, writing trauma*. Scribd. https://www.scribd.com/document/845041130/LaCapra-D-Writing-History-Writing-Trauma

Layne, V. (2008). The District Six Museum: An ordinary people's place. *The Public Historian, 30(1)*, 53-62.

Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi* (I. Ergüden, Çev.; 2. bs.). Sel Yayıncılık. https://nelenbu.com/mekanin-uretimi-henri-lefebvre-pdf-kitap-indir/

Liu, H., Zhang, R., Zhang, Z., Hu, R., Wang, Y. ve Zheng, Q. (2025). Analysis and constructing the formation of volumetric light space in the works of Louis I. Kahn. *Frontiers of Architectural Research. 15(2),* 445-465. https://doi.org/10.1016/j.foar.2025.05.011

Okutmuştur, R. ve Işık, N. (2023). Tarihi çevrelerde çağdaş uygulamalar: Diyarbakır Suriçi bölgesi Yenikapı çevresi örneği. *Journal of Planning, Architecture and Design / Planlama, Mimarlık ve Tasarım Dergisi, 1(1),* 50–62.

Pallasmaa, J. (2014). Space, place and atmosphere: Emotion and peripherical perception in architectural experience. *Lebenswelt: Aesthetics and Philosophy of Experience, 4(1)*, 230–245. https://doi.org/10.13130/2240-9599/4202

Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representation*s, 26, 7–24.

Orianne, J.F. ve Eustache, F. (2023). Collective memory: Between individual systems of consciousness and social systems. *Frontiers in Psychology, 14,* 1–14. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1238272

Said, E. W. (1994). *Culture and imperialism*. Vintage Books. https://monoskop.org/images/f/f9/Said_Edward_Culture_and_Imperialism.pdf

Schulze, F. (1985). *Mies van der Rohe: A critical biography*. University of Chicago Press. https://monoskop.org/images/3/3c/Schulze_Franz_Mies_van_der_Rohe_A_Critical_Biography_Italian.pdf

Sontag, S. (2003). *Regarding the pain of others*. Farrar, Straus and Giroux. https://monoskop.org/images/a/a6/Sontag_Susan_2003_Regarding_the_Pain_of_Others.pdf

Tanyeli, U. (2017). *Yıkarak yapmak: Anarşist bir mimarlık kuramı için altlık*. Metis Yayınları. https://dokumen.pub/qdownload/ykarak-yapmak-anarist-bir-mimarlk-kuram-in-altlk-1nbsped-6053160854.html

Uysal, Ü. E. (2012). Sulukule: Kentsel dönüşüme etno-kültürel bir direniş. *İdealkent, 7,* 136–159.

Weizman, I. (2013). Palast der Republik (Palace of the Republic). *Journal of Architectural Education*, 67(1), 135–137. https://doi.org/10.1080/10464883.2013.767147

Williams, T. (2022). Remembering and silencing complexity in post-genocide memorialisation: Cambodia's Tuol Sleng Genocide Museum. *Memory Studies, 15(1),* 3–19. https://doi.org/10.1177/17506980211037288

Görsel Kaynakçası

Görsel 2. (Solda) İsimsiz, 2014, Genbaku Kubbesi / Genbaku Dome. Wikipedia.1 Şubat 2025 tarihinde https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Genbaku_Dome04-r.JPG#file, (Sağda) Naoya Fuji, 2012, Hiroşima Barış Parkı /Hiroshima Peace Center. Flickr. 3 Şubat 2025 tarihinde https://www.flickr.com/photos/naoyafujii/7179160603

Görsel 3. Özhan Öztürk, 2018, 11 Eylül Anıtı ve Müzesi / 9/11 Memorial & Museum. 3 Mayıs 2025 tarihinde https://ozhanozturk.com/2018/07/22/9-11-memorial-museum-11-eylul/

Görsel 4. İnanç Yıldız, 2022, Diyarbakır'ın Sur ilçesinde yeni inşa edilen apartmanların drone fotoğrafı / Drone photo of newly-built apartments in Sur, Diyarbakır. 1 Şubat 2025 tarihinde https://www.turkeyrecap.com/p/sur-in-name-only-how-post-conflict

Görsel 5. (Solda) Stan Winer, 2016, Yıkım Devam Ediyor / Demolition in Progress. uct.ac. 7 Ocak 2025 tarihinde https://www.news.uct.ac.za/article/-2016-02-11-remembering-district-six. (Sağda) Jim Henderson, 2018, District Six Müzesi / District Six Museum. Wikimedia. 12 Şubat 2025 tarihinde https://commons.wikimedia.org/wiki/File:District_Six_Museum_looking_east_jeh.jpg

Görsel 6. İsimsiz, t.y., Tuol Sleng Soykırım Müzesi / Tuol Sleng Genocide Museum. CIPDH. 1 Temmuz 2025 tarihinde https://www.cipdh.gob.ar/memorias-situadas/en/lugar-de-memoria/museo-del-genocidio-tuol-sleng/

Görsel 7. İsimsiz, 2019, Sulukule / Sulukule. Yeşilgazete. 18 Şubat 2025 tarihinde https://yesilgazete.org/sulukuleye-12-yil-gec-gelen-adalet/

Görsel 8. İsimsiz, (t.y), Berlin Cumhuriyet Sarayı / Palast der Republik. Wikipedia. 20 Mart 2025 tarihinde https://de.wikipedia.org/wiki/Palast_der_Republik#

Görsel 9. Brian Kaufman, 2012, Detroit Şehri / Detroit City. DetroitFreePress. 10 Ocak 2025 tarihinde https://www.freep.com/story/news/local/michigan/detroit/2012/12/02/the-packard-plant-then-and-now-interactive-comparison-photos/77199470/

Görsel 10. İsimsiz, 2014, Çernobil Kazası Sonrası Pripyat Şehri / Pripyat City. Onedio. 10 Ocak 2025 tarihinde https://onedio.com/haber/bir-900-yil-daha-kimsenin-yasamayacagi-hayalet-sehir-pripyat-229431

Görsel 11. (Solda) Phılıppe Labrosse / Hans Lucas, 2020, Covid 19- Champs-Élysées / Champs-Élysées. Radiofrance. 18 Ocak 2025 tarihinde https://www.radiofrance.fr/franceinfo/podcasts/le-billet-sciences/covid-19-recreer-la-bulle-de-silence-du-confinement-8244871, (Ortada) İsimsiz, 2020, Covid 19- Piazza Navona / Piazza Navona. Bloombergh, 18 Ocak 2025 tarihinde https://www.bloomberght.com/italya-da-hukumet-kovid-19-salginina-yonelik-yeni-tedbirler-getirdi-2266828?page=5, (Sağda) İsimsiz, 2020, Covid 19- Taksim Meydanı / Taksim Meydanı. BBC / DHA, 18 Ocak 2025 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54977340